

seriata aykırı davranışlarda bulunmuştu. Şeyh, diğün ve tınaklarını
kasmadığını anlatıyor.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin XIII. yüzyılda yaşamış olan ve Şii-Bâtınî özellik-
likler taşıyan Türkmen insanlarının bir temsilcisi olduğuna dair yazgılar
bir kanıt vardır. O'nun Bektaşilik'e ilham kaynağı olan Makâlât'ından
başka Kısasul-levâid, Tarîhu Suresi, Teşvîh, Makâlât-ı Gavdiye
ve Kelimat-ı Şerife gibi eserleri vardır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin kişilik
kazanmalarını (1)

HACI BEKTAŞ-I VELİ'NİN DİN ANLAYIŞI VE MAKÂLÂT'INDAKİ YORUMLARI ÜZERİNE (*)

Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatı hakkındaki bilgiler Ahmed El-Hâkî'nin
Yrd. Doç. Dr. Osman CİLACI (**)

Milletlerin hayatında derin izler bırakan, maneviyat dünyalarına şe-
kil veren, onları, sonsuz âhiret âleminin neşveleriyle yoğurarak, bu dün-
ya hayatlarında da mesut yaşamalarını sağlamak isteyen ulu kişiler var-
dır. İşte Hacı Bektaş-ı Veli de bu ulu erenlerin önde gelenlerinden biridir.

Hacı Bektaş-ı Veli (1210? - 1271) Sulucakarahöyük (Hacıbektaş)'e
yerleşmiş, Bektaşilik'in ilham kaynağı olmuş büyük Türk mutasavvıfı-
dır. Hayatı hakkındaki bilgiler sınırlı olmakla beraber, umumiyetle ka-
bul edildiğine göre göçebe derviş geleneği içinde yetişmiştir. XIII. yüzyıl-
ın ilk yarısında Horasan'dan Sivas'a gitmiş, Amasya'da bulunan Baba
İlyas'la görüşmüş, O'nun düşüncelerinin tesirinde kalmıştır. Amasya'dan
Kayseri'ye, oradan Kırşehir'e gitmiştir. Bu sırada başlayan Babâi Ayak-
lanması'nın Anadolu'da meydana getirdiği çalkantılı dönemi yaşamıştır.
Hacı Bektaş-ı Veli Sulucakarahöyük'e yerleşmiş, ayaklanmanın bastırıl-
masından sonra dağılan Babâilerin bir bölümünü çevresine toplayarak
düşüncelerini yaymaya çalışmıştır (1).

Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Velâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Veli olarak tani-
nan menâkıbnâmedeki hayat hikâyesi birçok fevkalâde olayla örülmüştür.
Bunlardan ilk göze çarpan ama tarihi gerçeklere uymayanlar Hacı Bek-
taş-ı Veli'nin ünlü mutasavvıf Ahmed Yesevî (2) ve Orhan Gazi ile gö-
rüşmesi, Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda ocak için dua etmesidir. Bazı
kaynaklar O'nu şeriata uyan bir mutasavvıf olarak anarken, bazıları da

(*) Bu makale, Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi'nce 16-18 Ağustos 1988
tarihleri arasında Hacıbektaş'ta düzenlenen Kongre'ye tebliğ olarak sunul-
muştur. (3) Ana Bibliyografya, İstanbul, 1987, III, 535.

(**) Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Doç. Dr. Osman CİLACI.

(1) Türk Ansk. Ank., 1963, VI, 32. (4) İlahiyat Fakültesi, Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi, Ankara, 1988, s. 10.

(2) Hacı Bektaş-ı Veli'nin Ahmed Yesevî'ye bağlılığı konusu, Velâyetnâme di-
şında kuvvetli deliller bulunmadığı için karanlık kalmış bir husustur (Bkz.
A. Gölpınarlı Türk Ans., Hacı Bektaş-ı Veli Mad. (5) İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, III, 535.

şeriata aykırı davranışlarda bulunduğunu, saçını, bıyığını ve tırnaklarını kesmediğini anlatırlar.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin XIII. yüzyılda yaygın olan ve Şii -Bâtîni özellikler taşıyan Türkmen inançlarının bir temsilcisi olduğuna dair yaygın bir kanaat vardır. O'nun Bektaşilik'e ilham kaynağı olan Makâlât'ından başka Kitabu'l-fevâid, Fatiha Suresi Tefsiri, Şathiye, Makâlât-ı gaybiye ve Kelimât-ı ayniye gibi eserleri varsa da bunları O'nun yazdığı kesinlik kazanmamıştır (3).

Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatı hakkındaki bilgiler Ahmed Eflâki'nin Menâkibu'l-ârifin'i, Aşıkpaşazâde Tarihi ve Bektaşî Velâyetnâmesi'ne dayanır. Hacı Bektaş-ı Veli müritleri tarafından "Kalenderiler piri, Abdallar Serveri" diye anılır. Sonradan kendisine bağlanarak Kalenderi, Haydarî, Abdalî, Şemsî, Edhemî, Câmî, Celâlî gibi Şii -Bâtîni zümrelerini içinde toplayan tarikat Bektaşilik adını almıştır (4).

Aşıkpaşazâde, Hacı Bektaş-ı Veli'nin Osmanlı hükümdarlarından hiç biriyle görüşmediğini ısrarla bildirir. Ali oğlu Musa'nın XV. yüzyılda yazdığı Bektaşî Velâyetnâmesi O'nun hayatını olağanüstü menkıbelere karıştırarak anlatır. Bu Velâyetnâme'ye göre Hacı Bektaş-ı Veli Nişabur'ludur, yedinci İmam Musa Kâzım'ın soyundandır. Ahmed Yesevî halifelerinden Lokman-ı Perende'nin öğrencisidir (5).

Hacı Bektaş-ı Veli, Osmanlı İmparatorluğu'nda, XIV. asırdan başlayarak bilhassa XIX. asır esnasında dini ve siyasi büyük bir nüfuz icra eden ve bir aralık Mahmud II. tarafından Yeniçeri Ocağı ile birlikte kaldırıldıktan sonra, Abdülaziz zamanında tekrar meydana çıkan Bektaşî tarikatinin piriidir.

Harici telkinlerini ihtiva eden Arapça eserine göre Şia-i İsna Aşeriye esaslarına sadık görünen Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Baba İshak halifesi olduğu göz önüne alınırsa tamamiyle bâtîni akideler talimiyle meşgul olduğuna hükümlenabilir (6).

Bektaşilik'in kısa zamanda büyük rağbet görmesi, aynı yüzyıllarda Anadolu'da Âhîlik teşkilatıyla anlaşmasındandır. Bilindiği üzere Ahîlik, dini, iktisadi hatta askerî ve ictimai bir yapıya sahiptir. Yine bilinen bir husustur ki, Bektaşilik ilk Osmanlı sultanlarının da büyük kıymet ver-

(3) Ana Britannica, İst., 1987, III, 535.

(4) Bektaşî kelimesi mecazen, kayıtsız, pervasız, rind, lâubâlî meşrep manalarına gelir (Bkz. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst., 1946).

(5) Meydan Larousse, İst. 1969, II, 250.

(6) İslam Ansk., İst., 1961, II, 461.

dikleri bir tarikat olmuştur. Yeniçeri Ordusu'nun bu tasavvuf inancıyla terbiyesi, ordunun mânevî hayatında müsbet izler bırakmıştır. Bektaşilik de Mevlevilik gibi inandığı tasavvufu şiirler, musikiyle ve Bektaşî Semai ile dile getirmiş, tarikat mensuplarınca Nefes adı verilen sayısız ilâhiler söylemişlerdir.

Bektaşilik birçok bakımlardan millî bir tarikattır. Mevlevilik'te olduğu gibi, giyinişten selâmlaşmağa kadar bir çok hareketleri tamamiyle Türk halk terbiyesine ve halk estetiğine göre teşekkül etmiştir (7).

Bektaşilik, Ahmed Yesevî, Bayezid-i Bestamî ve Muhyiddin-i Arabî gibi İslâm mutasavvıflarına da yönelmiş ve çeşitli sistemlerden aldığı öğeleri kendi düşünce yapısında eritmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin yolu, Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet kapılarından oluşan dört temel üzerine kurulmuştur. Bektaşilik'te şeriat kapısı, "Bel oğlu", Tarikat kapısı "Yel oğlu", Hakikat kapısı "İl oğlu", Marifet kapısı da "Atam gök, anam yer" adını alır. Bektaşilik'te dört kapı inancına bağlı olarak, ibadet, niyet, adak ve vuslat inançları gelişmiştir.

Bektaşilerin kendilerine has ayrıca gelenekleri de vardır.

Bektaşilik belli başlı iki kola ayrılmıştır :

1. Babağan Kolu, 2. Çelebiyan Kolu.

Belden gelenler denen Alevilik'le karışarak daha çok Anadolu'da, Yelden gelenler denen Babağan Kolu ise özellikle Rumeli'de yoğunluk kazanmıştır (8).

Bektaşilik Türk halkının ince zekâsının sağduyusunu simgeleyerek toplumun ortak görüş ve düşüncelerini yansıtmaktadır. Rahat yaşamın, dünya nimetlerinden yararlanmanın insan için tabii bir hak, insana değer vermenin en büyük fazilet olduğu görüşündedir.

Bektaşilik edebiyatı Yunus Emre'den büyük ölçüde etkilenmiştir (9).

Bu kısa girişten sonra tebliğimizin esasını teşkil eden Hacı Bektaş-ı Veli'nin Din anlayışına, özellikle Makâlât'ındaki yorumlarına gelebiliriz.

(7) Nihad Sami Banarlı, Türk Edebiyatı Tarihi, İst., 1971, I, 294. Bektaşilik hakkında ayrıca bkz. F. W. Hasluck, Bektaşilik Tetkikleri, İst., 1928; Hamid Zübeyr, Hacı Bektaş Tekkesi, Türkiyat Mecmuası, İst., 1925, II, s. 365 - 382; Abdalbaki Gölpınarlı, Velâyetname, Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli, İst., 1958.

(8) Ana Britannica, İst., 1987, III, 536. Bektaşilik ve Alevilik konusunu dinler, sistemler ve özellikle Türkiye açısından tetkik hakkında bkz. Mehmet Eröz, Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, İst., 1977.

(9) Büyük Larousse, İst., 1986, II, 1463.

Hacı Bektaş-ı Veli, her şeyden önce sünî inançlarla yoğrulmuş, kerâmet sahibi, digerkâm bir velî, ünlü bir Türk mutasavvıfıdır. İnanç ve din anlayışının özünü Kur'an ve Hadis'i şeriflere samimiyetle bağlılık teşkil eder. O Mevlânâ'da olduğu gibi "Kur'an'ın kulu, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ayağının tozudur". Özünü sünî tasavvuf doktrini ile Türk örf ve âdetleri ve inançları teşkil eder.

Burada üzerinde önemle durmak istediğimiz husus, Hacı Bektaş-ı Veli'nin meşhûr eseri Makâlât'ındaki dini yorumlarıdır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât adında Arapça bir kitabı olduğu bilinmektedir (10). Bu eserin, Yunus Emre'nin çağdaşı Said Emre tarafından yapılmış mensur çevirisi ile, Ferahnâme yazarı Hatiboğlu'nun 1409'da tamamladığı manzum bir çevirisi vardır.

Makâlât, öğretici bir tasavvuf kitabıdır. Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet adını taşıyan dört kapı ile, her kapının kırk makamını ölüm, zahit, ârif, muhib gibi tasavvuf terimlerini anlatır (11). Hacı Bektaş-ı Veli Makâlât'ını Arapça yazmasına mukabil, bu tarikat Türk halkına kendi sade ve güzel Türkçesiyle hitap ihtiyacını duymuş. Nefes adlı Türkçe ilâhilerinde Farsça terimlerden bir çoğunun Türkçelerini bulup kullanmıştır.

Makâlât'ındaki dini yorumlarına geçmeden önce Hacı Bektaş-ı Veli'nin ilmî fikrî açıdan üstün bir yapıya sahip olduğunu belirtmeliyiz. O'nun Makâlât'ında ve diğer küçük risalelerinde fikrî cephesini, yolunu, yordamını (meslek ve meşrep) öğrenecek kadar ilmî materyal mevcuttur.

Makâlât, Bab tarzında tasnif edilmiştir ve 11 babta tamamlanmıştır. Bablar arasında bazı hikâyeler ile konunun açıklanması yolunda ayetler, hadisler, nükte ve mesellere başvurulmuştur.

I. Bab, "Hak sübhanehu ve taâla Adem'i dört dürlü nesneden yarattı ve hem dört grup kıldı ve hem dört bölüğün daha dört dürlü arzuları vardır ve dört dürlü halları vardır. Pes imdi dört dürlü nesneden kim yarattı: Evvel dopraktan, ikinci sudan, üçüncü oddan, dördüncü yilden yarattı" cümlesiyle başlamakta ve klasik kelâm ve dini literatürümüzde ifade edildiği üzere "Anasır-ı Erbaa' dediğimiz yaratılışın dört temel unsuru açıklanmaktadır.

II. Bab, "Marifetun Madenin (cevher) beyan kılar. Kul Tanrı'ya kırk makamda irer, ulaşır, dost olur. Ol kırk makamın onı Şeriat içindedir ve onı Tarikat içindedür ve onı Marifet içindedür ve onı Hakikat içindedür"

(10) Bazı araştırmacılara göre bu kitabın aslı meydanda yoktur. (Bkz. N. Sami Banarlı, Türk Edebiyatı Tarihi, I, 294).

(11) Meydan Larousse, II, 250.

cümlesiyle başlamaktadır.

III. Bab, "Şeriatun makamların beyan kılar. Ve amma Şeriatun evvel makamı iman getürmektedir" diye devam etmekte ve burada on makam zikredilmektedir.

IV. Bab, "Tarikat makamların beyan kılar. İmdi aziz-i men! Bilgin kim Tarikatun evvel makamı pirden el alup tevbe kılmaktır" cümlesiyle devam etmekte ve burada da on makam zikredilmektedir.

V. Bab, "Marifetun makamların beyan kılar" diye başlamakta ve burada da on makamı zikredilmektedir.

VI. Bab, "Hakikatın makamların beyan kılar" cümlesiyle başlamakta ve burada da on makamı zikredilmektedir.

VII. Bab, "Marifetun maruf cevabın beyan kılar" cümlesiyle başlamakta ve burada da yedi makam üzerinde durulmaktadır.

VIII. Bab, "Şeytan ahvalün beyan kılar" cümlesiyle başlamakta ve bir takım meselelere yer verilmektedir.

IX. Bab, "Tevhidü'l-maarif beyan kılar" cümlesiyle başlamakta yine burada da bazı açıklamalar yapılmaktadır.

X. Bab, "Adem (a.s.)'in sıfatın beyan kılar" cümlesiyle başlamakta ve konu ile ilgili ayetler delil getirilerek Adem (a.s.)'in yaratılışı açıklanmaktadır.

XI. Bab, "Adem (a.s.)'in sıfatın beyan eder" cümlesiyle aynen X. Bab gibi başlamakta, burada daha çok Hz. Havva'nın yaratılışı açıklanmakta, ayetler ve bazı kelâm-ı kibarla açıklamalar yapılmaktadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hacı Bektaş-ı Veli'nin, nüshaları en yaygın ve bilinen, en hacimli eseri Makâlât'ıdır. Eserin ismi bütün kaynaklarda Makâlât olarak geçmektedir. Manzum versiyonu yazan Hatiboğlu da sonda "Bihamdillah ki nazm oldu Makâlât" der. Gerek manzum, gerek mensur versiyonda eserin başlangıcında Hacı Bektaş-ı Veli'den "Makâlât ıssı ((sahibi)" diye bahs olunur. Buradan anlaşılıyor ki, Hacı Bektaş-ı Veli, hepsi tasavvuf konusunda, müstakil risalecikler halinde olan eserine "makaleler" anlamına gelen Makâlât adını vermiştir.

Bektaşî edebiyatında Makâlât ile Velâyetnâme adının bazan karıştırıldığı, bazan da Büyük Velâyetnâme, Küçük Velâyetnâme olarak anlatıldığı görülürse de bu yanlıştır (12).

(12) Makâlât'ın aslının Arapça olduğunu, Velâyetnâmede'ki "Hünkârın Makâlât'ın Türkçe'ye çevrildi" cümlesi ifade etmektedir. Eseri nazma çeken Hatiboğlu da son sahifelerde bu hususu kesinleştirmiştir (Bkz. Hacı Bektaş-ı Veli, Makâlât, neşr. Esad Coşan, Ank., 1986).

Bu tebliğimizde Makâlât'ın manzum ve mensur neşirleri ile, ülkemizin muhtelif kütüphanelerindeki yazma nüshaları üzerinde duracak değiliz. Tebliğimizin esasını teşkil eden ve Makâlât'ın dini yorumuna temel olan nüsha, bu sahada ilmî kriterleri büyük ölçüde uygulayan Prof. Dr. Esad Coşan'ın tenkitli bir şekilde neşre hazırladığı Makâlât olacaktır. Sayın Prof. Coşan'ın da ifade ettiği üzere Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât'ı dil, edebiyat ve kültür tarihimiz bakımından son derece önemlidir. O'nun şahsiyetini tanımak, fikirlerini öğrenmek hususunda en önemli, hacimce en büyük eseri Makâlât'ıdır. Din, tarih, sosyoloji, tasavvuf, ahlâk ve felsefe araştırmacıları için bu eser, Türk kültürü açısından büyük bir değer ifade etmektedir.

Makâlât, "Haze kitab-ı Makâlât-ı Hacı Bektaş el-Horasanî" cümlesiyle başlamakta ve "şükr ü minnet ü sıpas ol Tanrı tabareke ve taâla hazeratına olsun kim, biz zaif, biçare kulları yoktan var eyledi ve dahi bizlere iman ve İslâm'ı ruzi kıldı ve cümle mahlukatın rızıkların malum ve maksum kıldı" diye devam etmektedir.

Görüldüğü üzere Hacı Bektaş-ı Veli sözlerine önce Allah'a şükürle başlamakta, Yaradan'ın karşısında kulların zayıf ve çaresizliğini dile getirmekte, bizleri iman ve İslâm ile nimetlendirdiği ve bütün yaratılmışların rızıklarını taksim ettiği için Allah'a şükretmektedir.

Hacı Bektaş-ı Veli bu giriş cümlesinin hemen arkasında Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'e salât-ı selâm getirmekte, ashabı sena etmekte ve bu arada peygamberleri ve velileri anmaktadır. Bu tür bir ifade bizim dini literatürümüzde hemen hiç vazgeçilmeyen klasik bir cümle hüviyetini hala muhafaza etmektedir.

Makâlât'ın I. Bab'ında dikkatimizi çeken hususlardan biri de Hz. Adem'in yaratılışındaki dört türlü nesnenin yine dört ana nokta ile açıklanmasıdır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin açıklamalarında yeri geldikçe Kur'an ayetlerine atıflar yapmaktadır. Meselâ I. Bab'taki "Yaş veya kuru her şey apâşikar bir kitap içindedir" (13) ayeti buna bir örnektir.

I. Bab'ta Hz. İsa (a.s.) ile ilgili bir de hikâyeden söz edilmektedir. Nakledildiğine göre Hz. İsa bir gün seyahat ederken bir dağ dibine erişmiş ve orada bulduğu sudan içmiştir. Su acı idi ve dağ zaman zaman titremekte idi. Hz. İsa dağa sordu :

Bu su niçün acudur ve sen niçün dem-bedem ditrersun, dedi. Dağ cevap verdi :

Ya Ruhullah! Şöyle bilmiş ol ki, Musa peygamber zamanında bir yi-

(13) en-Nisa, 59.

ğit gezerken ansızın buraya geldi, bir ayet okudu. Hz. İsa da İncil'de Tevrat'ta Zebur'da ve Fûrkan'da bu ayet vardır, dedi.

Yine bu I. Bab'ta içkinin haramlığını bildiren (14) ayeti takva açısından bir yoruma tabi tutulmakta ve bu ince nokta müslümanların dikkatine sunulmaktadır.

Yine I. Bab'ta Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in "Nefsini bilen Rab-bı'nı da bilir" hadis-i şerifi, Hacı Bektaş-ı Veli deyişiyle, "Her kim kendüyi bildi, Tanrı'yi bildi demek olur" sözleriyle ifade edilmektedir.

II. Bab'ta kulun Allah'a kırk makamda erişeceği ifade edilerek bunlar da onar makam halinde gruplandırılmakta, Şeriat'ın ilk makamının iman getirmek olduğu Kur'an'a dayanılarak açıklanmaktadır. Bu konuda Makâlât'ında Hacı Bektaş-ı Veli "amma her kişi kim iman ten üzeredür, dir ise, hatadur. Ve eğer can üzeredür dir ise hem hatadur, şöyle bilmek gerek kim, iman akıl üzeredür" demekte, sözünü "... ve onlar deve, iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyecekler" (15) ayetini de desteklemektedir.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât'ında iman konusuna ağırlık verildiği, bu konunun takva ile bütünleştirildiği diğer Bab'larda da tesbit edilmektedir.

Makâlât'ın III. Bab'ında Şeriat'ın makamları açıklanmaktadır. Burada da ilk dikkatimizi çeken husus, Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre ilk makamın yine iman getirmek olduğudur. Bu Bab kendi arasında on makama ayrılmakta, 2. makam ilim öğrenmek, 3. makam namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yeterse hacca varmak, gaza eylemek, 4. makam, helâl kazancı elde etmek, 5. makam, nikâh kıymak olarak açıklanmakta ve her makamın dini yorumu yapılmadan önce konu ile ilgili ayetler getirilmektedir. Bu Bab'ın son makamı olan 10. makam, "Emri bi'l-ma'ruf, nehy-i ani'l-münker" yani Hacı Bektaş-ı Veli diliyle "Ey lüyi buyurmaktur ve hem yaramaz işlerden sakundurmaktur" sözleriyle ifade edilmekte, delil olarak da "İçinizden insanları hayra çağıracak, iyiliği emredek, kötülükten alıkoyacak bir topluluk bulunsun" (16) ayeti gösterilmektedir. Görüldüğü gibi Hacı Bektaş-ı Veli, tamamen sünni bir anlayışla İslâmî konulara yaklaşmakta, bir sünni müslüman düşüncesi içinde ayetler yardımıyla konulara yorumlar getirmektedir.

Makâlât'ın IV. Bab'ı Tarikat makamlarını açıklamakta, Tarikat'ın ilk makamının Pîr'den el alıp tevbe kılmak olduğu ifade edilerek özellikle,

(14) el-Mâide, 90.

(15) en-Nisa, 48.

(16) Al-i İmran, 104.

Allah'ın yoluna samimiyetle girmenin ve tevbenin önemi ayetlerle vurgulanmaktadır. Bu IV. Bab'ta 22 ayet ve 3 hadis-i şerifle, Tarikat'ı açıklamak için, buna yardımcı olan şükür, sabır, itaat, günahlardan tevbe, Nuh (a.s.)'un müstecap olan duası, mürid olmanın önemi, müridliğin kısımları, Allah'tan korkma ve O'ndan ümidi kesmeme vb. hususlar üzerinde durulmaktadır. Yine bu Bab'ta, "Hizmet edene hizmet edilir" hadisi delil olarak gösterilmekte, insanların birbirlerine yardımcı olmalarının sosyal yapı içerisindeki önemi vurgulanmaktadır.

V. Bab. Marifet'in makamların açıklamaktadır. Bu Bab da kendi arasında on makama ayrılarak, Marifet'in safhaları dile getirilmektedir. Marifet'in ilk makamının, "İnsanın kendisini bilmek" olduğu vurgulanarak bu konu ile ilgili hadis-i şerif delil olarak getirilmektedir. Ayrıca Marifet'i tamamlayıcı unsurları olarak korku, perhizkârlık, sabır, kanaat, utanma, cömertlik, ilim vb. konular zikredilmektedir.

VI. Bab, tasavvuf literatüründe Marifet'ten sonra gelen Hakikat makamlarının açıklanmasına ayrılmıştır. Bu Bab da genellikle, diğer Bab'larda olduğu gibi on makama ayrılarak açıklanmış, ilk makamın toprak (doprak) olmasına dikkat çekilmiştir. Bu da insanın aslının topraktan yaratıldığı konusundaki Kur'an ayetine dayanmaktadır.

İnsanları daima gerçeğe, dürüst davranmaya, kısaca Allah'ın emir ve yasaklarına harfiyyen uymaya çağıran Hacı Bektaş-ı Veli, Mkâlât'ının bu Bab'ında da aynı hassas ölçüler içinde uyarı görevini yapmağa çalışmaktadır. Bu Bab'ta da 19 ayetle konuya açıklık getiren ünlü mutasavvıf, iman gerçeğinin temelinde, kalben tasdik "Gönliyle inanma" üzerinde önemle durmuştur. Gerçekten de durum Hacı Bektaş-ı Veli'nin tesbit ettiği gibidir. İman hakikati kalbe yerleşmişse, dil ile ikrar, kelâm bilgilerine göre de pek büyük bir mana ifade etmez. Yine Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre imanın kuvvet kazanmasında, İslâm'ın şartlarının yerine getirilmesi büyük önem taşımaktadır. O'na göre ve O'nun diliyle: "Biregü (bir kimse) diliyle iman getürse ve gönliyle inanmasa veyahod öşrü zekâtu tamam virmese veyahod hacca varuriken yoldan giru dönse... işlediği amalları habaân mensura olur" der ve Kur'an'ın "Hem biz onlar hayır diye ne yaptılarsa onu, saçılmış zerre haline getiririz" (17) ayetini delil olarak kullanır. Allah'tan hiç bir zaman ümit kesmemek gerektiğini yine Kur'an'dan açıklayan Hacı Bektaş-ı Veli, "Ve hem ümid var" cümlesiyle sade ve berrak bir ifade ile anlatmıştır.

VII. Bab, Marifetun, Maruf cevabın beyan kılar, yani Marifet'in bilinen cevaplarını açıklar diye başlamakta ve "Ol kutb-ı âlem ve fahr-ı be-

(17) el-Fürkan, 23.

nî Adem el Hacı Bektaş el Horâsânî rahmetullahı aleyh buyurur kim” diye devam etmektedir. Burada da görüldüğü üzere Makâlât’ın yalnız VII. Bab’ında Hacı Bektaş-ı Veli kendini bizzat kendi diliyle tavsif etmekte “Horasanlı bir kutb-ı âlem” olduğunu söylemektedir.

Hacı Bektaş-ı Veli’ye göre gönül bir şehristandır (Büyük şehir) ve Allah’ın yarattığı her varlık o şehristanda vardır. Ancak o şehristanda biri rahmanî, diğeri şeytanî olmak üzere iki sultan bulunmaktadır. Rahmani sultanın adı akıldır ve yardımcısı imandır. Yüreğin sağ kulağında (tarafında) yedi kala vardır her bir kalada Hak süphanehu ve taâlâ bir dizdarı (kale muhafızı) müvekkel komiştir (kılmıştır) ve ol dizdarın adı bir bir malumdur. Bu yedi dizdar da: 1. İlim, 2. Cömertlik, 3. Haya, 4. Sabır, 5. Perhizkârlık, 6. Korku, 7. Edeb’tir.

Açıklamaya gerek yoktur ki, Hacı Bektaş-ı Veli nazarında insan 7 madde halinde sayılan bu prensiplere uyar, bunların kâmil insan için vazgeçilmez hasletler olduğunu kabul ederse, hem kendini kötülüklerden korumuş, hem de diğer insanların gıpta ettiği bir hüviyete bürünmüş olur.

İslâm ilâhiyatında en çok münakaşa edilen ve ilgi duyulan ruh konusunda Hacı Bektaş-ı Veli, Kur’an’daki, “Ey Rasulüm, bir de sana ruhun hakikatinden soruyorlar. De ki, ruh, hakikatini ancak Rabbimin bildiği bir husustur” (19) ayetinin mealini verdikten sonra “Can” kavramını üç kısma ayırarak açıklamakta, üç kişiye kelâm olmadığına, 1. nâ-raside (Resit olmamış), 2. delüye, 3. uyuyana dikkat çekmektedir.

Hacı Bektaş-ı Veli gerektiğinde konuyu açıklamak için Mesel, Nükte, Lâtife’ye başvurmuştur. Mısırlı kadınların Yusuf (a.s.)’u görünce “Hayran olup bıçağıyla ellerin doğradılar acısın duymadılar” cümlesi ile, bu konuda İslâmî literatürdeki doğru bilgileri aktardıktan sonra, “Pes imdi dostu dostun ışkından can acığım (acısın) duymasa acab değüldür. İmdi (öyle olsa) dost dostu cafa kılmak nice reva ola” sözleriyle birbirini candan severek dost olan kişilerin birbirleri için her türlü fedakârlığı göstermeleri gerektiğini vurgular.

VIII. Bab, Şeytan’ın ahvalini açıklamaktadır. Bilindiği gibi Şeytan, melek iken Allah’a isyanı sonucu, O’nun rahmetinden koğulmuş, bütün ilâhî dinlerce kötü, hilekâr kabul edilen bir varlıktır. Kur’an-ı Kerim’de çeşitli vesilelerle 9 ayette Şeytan (İblis) adı geçmektedir. Müslümanlar her hangi bir işe başlarken, “Koğulmuş Şeytan’ın şerrinden Allah’a sığınırım” diye dua ederler.

(18) ez-Zümer, 53.

(19) el-İsra, 85.

Hacı Bektaş-ı Veli, ikinci sultanın Şeytan olduğunu, ıslah edilmediği takdirde "nefs" in de Şeytan'a yardımcı olabileceğini belirtmektedir. Birçok iyi hasletlerin ve kötü alışkanlıkların şeytani ve rahmani kaynaklara dayandığını vurgulayan Hacı Bektaş-ı Veli, kibrun (kibir), hasedin, cimrilüğün aslının şeytani, miskinliğin, ilmin, cömertliğin aslının da rahmani olduğunu açıklamakta, "Hased gelse ilmi ana havale kılmak gerek, buhul gelse, cömertliği ana havale kılmak gerek" diyerek konuya açıklık getirmektedir. Cömertlik üzerinde ayrıca durarak bunu da, 1. Mal, 2. Ten, 3. Can, 4. Gönül, cömertlikleri olmak üzere dört ana grupta incelemektedir. Bu Bab'ta da konunun gerektirdiği ölçüde ayet ve hadislerle müracaat eden Hacı Bektaş-ı Veli, 9 ayet ve 3 hadis-i şerife daha başvurmuştur.

IX. Bab, Tevhidu Maarif beyan kılar yani Allah'ın birliğini açıklar. Hacı Bektaş-ı Veli konuya "Ve Allah'mız tek bir Tanrı'dır, ondan başka Allah yoktur, çok rahmetli, çok merhametlidir" (20) ayetini, "Ol padişah-ı kadim, (kerem) evvel bize birliğin bildürdi. Andan Padişah-ı âlem (Hak taâlâ) kullarına kendü varlığın bildürdi" şeklinde kendine has ifadesiyle dile getirmektedir. Bu ayete bağlı olarak Allah'ın sıfatları, kudreti ve azametini açıklamak için 44 ayet ve 6 hadis-i şerif IX. Bab'ta yer almış bulunmaktadır. Bu ayetlerde geçen Allah'ın sıfatları (heybet, azamet, izzet, celâl, lutf, muhabbet, nusrat, rahmet, hikmet vb.) ilgili ayet mealleriyle açıklanmıştır.

Geçen Bab'lardan birinde de işaret ettiğimiz üzere Hacı Bektaş-ı Veli'nin üzerinde en fazla durduğu husus insan unsurudur, insanın ıslahı ve başkalarına zarar vermeksizin faydalı olmasıdır. Bugün şahit olduğumuz bütün kötülüklerin temeli insanın iyi terbiye edilmeyişi ve iyi eğitilmeyişinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda Hacı Bektaş-ı Veli, "Ve hem dünyede yidi (yedi) deniz vardur, gark idici pes tende (kişide) dahi yidi denüz vardur gark edici: 1. Göz, görmekten gark eyler, 2. Dil, söylemekten gark eyler, 3. Kulak, işitmekten gark eyler, 4. Kursak, eritmekten (aritmaktan) gark eyler, 5. Karın, acmaktan (acıkmaktan) gark eyler, 6. Renc ölümile gark eyler, 7. Sevda, cününlük birle gark eyler.

Açıklamaya gerek yoktur ki, insan aklını hayra sarfederek, iradesiyle uzuvlarını kötülüklerden ve kötü yola alet olmaktan korursa, hem nefsinin kurtarmış, hem de başkalarına iyi örnek olmuş olur.

X. Bab, Adem (a.s.)'in sıfatın (hakın, yaratılduğun) açıklar. Bilindiği gibi Hz. Adem topraktan yaratılmıştır ve ilk insandır. Bütün ilâhî dinlerin bu noktada inancı aynıdır. İnsanlık O ve eşi Havva'dan türemiştir.

(20) el-Bakara, 163.

Hacı Bektaş-ı Veli, Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili olarak, "Hanî Rabbin meleklere, ben yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti, melekler de, biz seni tesbih ve noksanlıklardan tenzih etmekte olduğumuz halde, orada bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek kimseler mi yaratacaksın? demişlerdi. Allah, ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim buyurdu" (21) ayetini vererek şu açıklamayı yapar: "Ve hem Adem'in özin Medine doprağından yaratdı. Başını Beytu'l-makdis doprağından yaratdı, yüzünü Kâbe doprağından yaratdı, kulağın Tûr-i Sina doprağından yaratdı, gözlerini Beytü'l-haram doprağından yaratdı, alnını Medine'nün Maşrık'tan yanası doprağından yaratdı, ağzını Medine'nün Maşrık'tan yanası doprağından yaratdı" diye sıralamakta, burnunun, dudaklarının, sakalının, dilinin, dişlerinin, boynunun, kollarının, sağ elinin, sol elinin, tırnaklarının vb. diğer uzuvlarının nelerden yaratıldığını bir bir açıklamaktadır. Yukarıda mealini verdiğimiz ayetten ayrı olarak yine Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili ve hadis-i şerif olarak zikredilen bir metin nakledilmektedir.

Hacı Bektaş-ı Veli, Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili olarak açıklamalarına devam etmekte ve ayrıntılara işaret eden diğer ayetlere (es-Secde, 7; ed-Dehr, 2; er-Rahman, 14; el-İsra, 11; el-Bakara, 31; el-Araf, 12) atıfta bulunmaktadır.

Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili bu Bab'ta Hacı Bektaş-ı Veli, Şeytan'ın Hz. Adem'e secde etmeyişi şöyle anlatır: Ve Hak taâlâ İblis (Şeytan)'e sual edüb :

Niçin Adem'e secde itmedün, didi. İblis ol vakit eyitti :

Sen beni ateşten halk idüp, anı dopraktan yaratdun, öyle olsa benüm terkibüm ulvidur ve doprak suflidur ki ben ondan âlâyım, anınçun Adem'e secde etmedüm, didi. Diğer bablardaki açıklamalarında olduğu gibi Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu açıklaması da Kur'an ve İslâm ilâhiyatına tamamen uygunluk arz etmektedir.

Makâlât'ın XI. ve son Bab'ı, bir önceki Bab gibi Hz. Adem'le ilgili, özellikle O'nun sıfatını açıklamaktadır. Bu XI. Bab'ta ilk açıklama Hz. Adem'in sol ege kemiğinden eşi Hz. Havva'nın yaratılmış olmasıdır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu açıklaması da yine Kur'an'ın, "Ey insanlar! Sizi bir tek nefis (can) ten yaratan, ondan da eşini meydana getiren ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten..." (22) ayetine uymaktadır. Zaten büyük Veli, hemen bütün açıklamalarında ilk kaynaktan yani Kur'an'dan esinlenmektedir. Nitekim bu son Bab'ta da konuyu açıklamak için 18 ayet ve 4 hadis-i şerife başvurmuş bulunmaktadır. Bu Bab'ta ayrıca in-

(21) el-Bakara, 30.

(22) en-Nisa, 1.

sanın ana rahmindeki teşekkülü, bugünkü tıbbî izahlarla bir çelişki teşkil etmeyecek tarzda açıklanmıştır.

Yine bu Bab'ta Hacı Bektaş-ı Veli, insanın yaratılışından ayrı olarak "akıl"ın üzerinde durmuş, onun insan için taşıdığı önemi, "Pes yir (yer) yüzünde akıl terazusundan yiğ (özge) nesne yokdur, zire kim her eyü nesneyi bilen ve buyuran akıldır" sözleriyle vurgulamıştır. Aklı nura, aydınlığa benzeten Hacı Bektaş-ı Veli, "Pes imdi Marifat güne benzer ve akıl aya benzer ve ilim ılduza (yıldız) benzer" der.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu Bab'ta üzerinde durduğu bir husus da, kişinin Allah'a yakınlığı, O'na dua ile ulaşabilmesidir. Kur'an'daki, "... şüphe yok ki, ben çok yakınımdır. Bana dua ettiği zaman dua edenin duasını kabul ederim." (23) mealindeki ayete bir yorum getiren Hacı Bektaş-ı Veli "İy (ey) kullarım! Beni ne irakta isten (isteyin) ve ne yakında isten, her kanda olursanız, benum ile olun. Zire kim sizlere sizden yakın van ve her kandayısanz bileyin dir" sözleriyle bu yakınlığı ifade etmektedir.

Bu Bab'la yakın bir ilgisi bulunmamakla beraber Hacı Bektaş-ı Veli, kâfir, iblis, şehid ve peygamber terimleri üzerinde durmakta, bu mefhumları birbiriyle kıyas ederek, "Ve hem şehidlerun mertebeleri peygamberler mertebesinden biş merteb artuktur. Evvel budur kim, peygambarları öldüğünde yudılar şehidlerü yumadılar. İkinci, peygambarların donların (elbise) çıkardılar, şehidlerun çıkarmadılar" yorum yapmaktadır.

Hacı Bektaş-ı Veli XI Bab üzere tertip ettiği Makâlât'ını "Artık kim azgınlık edip kâfir olmuş, dünya hayatın, tercih etmişse, muhakkak cehennem onun varacağı yerdir" (24) mealindeki ayeti "Ve dünyeyi sevmek Allah-u taâlanın hoşnudluğın bulmaktır" cümlesiyle açıklamıştır.

Makâlât şu şekilde son bulmaktadır: "İmdi insanın vücudini ve Şeriatun ve Tarikatun ve Marifatun ahvalları icmalen beyan ve kudretun, yittiğünce ayan kıldum. İhtisar üzre ziyadasın. İsteyen mufassalata nazar itsun. Baki mubarek habarlar Kur'an tefsirinde ve ahadis-i Nebevî'de ve Tezkiretü'l-evliya'da malum ola.

Bu tesbitler ışığında diyebiliriz ki, hayatı hakkında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Hacı Bektaş-ı Veli XIII. yüzyıl Anadolu'sunu aydınlatan, göçebe derviş geleneği içinde yetişmiş, sünnî inançlarla yoğrulmuş, keramet sahibi bir Türk mutasavvıfıdır. Döneminin düşünce, sosyal ve dini hayatında bıraktığı derin izler, günümüze kadar hayatiyetini korumuştur.

(23) el-Bakara, 186. Aynı manada bir diğer ayet için bkz. el-Hıcr, 60.

(24) el-Rahman, 37 - 38.

Bir tarikat halini aldıktan sonra diğer birçok benzer cereyanları da bünyesinde toplayan Bektaşilik, Ahilik teşkilatı ile de içiçe olmuştur. Zamanla kendi bünyesinde millî bir tarikat hüviyetini kazanınca başlıca iki büyük kola ayrılmış, bu arada Yunus Emre'den de etkilenmiştir.

Her büyük insanda olduğu gibi, Hacı Bektaş-ı Veli'nin anlatılmasında da farklı görüşler ortaya atılmış, bazıları O'nu şeriate bağlı, sünî bir mürşit, olgun bir mutasavvıf olarak anarken, bazıları da bâtinî fikirlere sahip bir Alevî Babası olarak takdim etmiştir. Bu bakımdan halkımız arasında da dini emirlere karşı lâkayt, pervasız, rind ve lâubâli meşrepte olanlar hakkında mecazen "Bektaşî" tabiri kullanılmagelmiştir. Bize göre Hacı Bektaş-ı Veli dinine bağlı, Kur'an ve Hadis'i kavramış, İslâm imanına gönül vermiş bir büyük Türk-İslâm mutasavvıfıdır. O'nun Hz. Ali soyundan geldiği yolundaki gayr-i mevsuk bilgiler, İslâm'a toleransla bakması, hümanist bir düşünce taşıması "Alevî" olmasını gerektirmez.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin en büyük eseri olan Makâlât üzerinde yaptığımız inceleme de bizim bu kanaate ulaşmamızda etken olmuştur. Gerçekten de Makâlât'ı dini açıdan inceleyenler, bu değerli eserdeki ayet ve hadislerin tamamen sünî bir müslüman anlayışı ile yorumlandığını göreceklere gibi, İslâm ilâhiyatındaki birçok temel meselenin de aynı fikrî yapı ile tahlile tâbi tutulduğunu tesbit edeceklerdir.

Tasavvufta Tarikat'ın önemini vurgulayan, insanın ıslahı için birtakım mantikî yollar gösteren Makâlât'ın, din, kültür, tarih, sosyoloji, tasavvuf, ahlâk ve felsefe araştırmacıları için bir kaynak olduğunu belirtmek, bu büyük eserin hakkını teslim olacaktır.